

Список використаних джерел:

1. Радзівська В.В. Конституційний Суд України в механізмі забезпечення прав і свобод людини і громадянина: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2013. 207 с.
2. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. Москва, 1993. С. 244–246.
3. Тарахонич Т.І. Механізм правового регулювання: теоретико-правові аспекти. Правова держава. Вип. 13. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. С. 103–108.
4. Лагутіна І.В. Юридичний механізм забезпечення особистих немайнових трудових прав працівників: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса, 2015. 39 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 04.11.1950. Урядовий кур'єр. 2010. № 215.
6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 №3477-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 30. Ст. 260.
7. Андрій В.М. Система трудових прав працівників та механізм їх забезпечення: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / наук. консультант Г.І. Чанишева; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 40 с.
8. Гуменюк І.О. Правові проблеми захисту трудових прав в умовах реформування соціально-економічної сфери. Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі: зб. наук. ст. за матеріалами II Міжнар. наук.-практ. конф., 10 квіт. 2014 р. Житомир: ЖНАЕУ, 2014. С. 150–152.

УДК 347.91/95

ДІДЕНКО Л.В.

ПІДСТАВИ Й ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН, ЇХ ЗМІНА ТА ПРИПИНЕННЯ

У статті з'ясовано особливості передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин. Визначено зміст таких підстав. Проаналізовано специфіку змін і припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Ключові слова: підстави виникнення, цивільні правовідносини, цивільні процесуальні відносини, цивільний процес, цивільні справи.

В статье выяснены особенности предпосылок возникновения гражданских процессуальных правоотношений. Установлено содержание таких оснований. Проанализирована специфика изменений и прекращения гражданских процессуальных правоотношений.

Ключевые слова: основания возникновения, гражданские правоотношения, гражданские процессуальные отношения, гражданский процесс, гражданские дела.

In the article peculiarities of the preconditions for the emergence of civil procedural legal relations are clarified. The content of such grounds is elucidated. The specifics of changes and termination of civil procedural legal relations are analyzed.

Key words: grounds of origin, civil legal relations, civil procedural relations, civil process, civil cases.

Вступ. Різноманітні аспекти цивільних процесуальних правовідносин постійно перебувають у колі зору вітчизняних науковців. Утім, як демонструє дослідження, незважаючи на високий рівень наукової уваги до інституту цивільних процесуальних правовідносин, ця сфера характеризується величезною кількістю теоретичних прогалин, а також невідповідностей загальній теорії права. У роботі нами встановлено, що важливим елементом цивільних процесуальних правовідносин є юридичні факти, на підставі яких вони виникають, змінюються та припиняються. Питання юридичних фактів у цивільному процесуальному праві сьогодні невиправдано ігнорується вітчизняними вченими.

Як засвідчує аналіз наукової літератури й цивільного процесуального права, у більшості посібників і монографій юридичні факти не розглядаються в контексті цивільних процесуальних правовідносин. При цьому ця проблема визнається й самими дослідниками. Так, М.Й. Штефан указує на те, що, попри велике практичне значення питань підстав і передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміни та припинення в теорії цивільних процесуальних правовідносин, вони залишаються найменш розробленими [1, с. 51–52]. Частково розглядаються процесуальні підстави та передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, тоді як їх зміна та припинення переважно залишаються поза увагою. Усе вищенаведене свідчить про те, що питання підстав і передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміни та припинення потребує окремого дослідження в рамках роботи.

Актуальність звернення до аналізу цього питання варто пояснити такими факторами. По-перше, аналіз підстав і передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміни та припинення дасть змогу вирішити одну з численних проблем сучасної теорії цивільних процесуальних правовідносин, адже таке дослідження допоможе заповнити чергову теоретичну прогалину. По-друге, це питання потребує значно ретельнішої наукової уваги, з огляду на те що навіть визначні сучасні теоретики, такі як М.Й. Штефан, визнають наявність проблем у його теоретичному розробленні. По-третє, наявні наукові розробки питань підстав і передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин також характеризуються неоднозначністю, оскільки одні дослідники зосереджуються на підставах, інші – на передумовах виникнення цивільних процесуальних правовідносин. При цьому такі дослідження мають швидше фрагментарний, аніж комплексний характер. По-четверте, як нами вже неодноразово відзначалось у роботі, наукова теорія будь-якої галузі має відповідати чинним соціально-економічним, політичним і правовим умовам. З огляду на те що правове регулювання різноманітних сфер суспільного життя в Україні постійно зазнає змін, правова доктрина має відповідати умовам поточного періоду розвитку нашої держави. Саме тому навіть належним чином науково розроблені сфери потребують регулярної адаптації до чинних соціально-економічних умов, а також стану актуального правового регулювання. Отже, для дослідження важливо не просто встановити підстави й передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміну та припинення, а й проаналізувати ці питання через призму сучасного правового регулювання, заповнити теоретичні прогалини й переосмислити чинні теоретичні концепції науки цивільного процесуального права.

Як і в разі з дослідженням елементів і видів цивільних процесуальних правовідносин, проблематично встановити тих дослідників, які зробили найбільший внесок у розвиток наукової теорії про підстави й передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміну та припинення. Однак у загальних рисах окремі аспекти розглядалися фактично всіма теоретиками науки цивільного процесуального права. Саме тому відзначимо роль тих дослідників, які в працях звертали увагу на проблеми інституту цивільних процесуальних правовідносин. Виділимо таких учених, як І.С. Андрієнко, Ю.В. Білоусов, О.Г. Братель, С.В. Васильєв, О.В. Гетманцев, К.В. Гусаров, О.М. Єфімов, О.С. Захарова, В.В. Комаров, Г.З. Лазько, А.Л. Паскар, О.В. Підлубна, П.І. Радченко, Л.А. Тичинська, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса, Є.О. Харитонов, Т.В. Цюра, С.І. Черноченко, М.Й. Штефан, С.В. Щербак, М.М. Ясинок тощо. При цьому звернемо увагу на те, що суттєва частина праць цих авторів узагалі не містить аналізу виділених нами питань, а отже, дослідження підстав і передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміни та припинення є дійсно необхідним.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати особливості передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, визначити зміст таких підстав, проаналізувати специфіку змін і припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Результати дослідження. Чинне цивільне процесуальне законодавство передбачає три види юридичних фактів, які є підставою виникнення цивільних процесуальних правовідносин:

1) подання до суду позовної заяви в справах позовного провадження; 2) подання до суду заяви у справах окремого провадження; 3) подання до суду заяви про видачу судового наказу у справах наказного провадження.

На підставі аналізу виділимо такі **особливості підстав виникнення цивільних процесуальних правовідносин:**

- 1) за своєю сутністю є юридичними фактами;
- 2) юридичні факти становлять вчинки суб'єктів правовідносин, пов'язані з їхнім волевиявленням щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів;
- 3) чинне цивільне процесуальне законодавство передбачає три юридичні факти, які є підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин: вони пов'язані з поданням процесуальних документів до суду у справах позовного, окремого та наказного провадження.

З огляду на матеріали в науковій літературі, існують усі підстави зробити висновок, що передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є юридичні факти, норми цивільного процесуального права та цивільна процесуальна правосуб'єктність. Такий висновок підтверджено й в науковій літературі. Наприклад, Т.М. Кілічава наводить фактично ідентичний перелік підстав, утім, замість цивільної процесуальної правосуб'єктності, відзначає цивільну процесуальну правоздатність [2, с. 32]. Насамперед звернемо увагу на те, що правоздатність є одним із невід'ємних елементів правосуб'єктності. По-друге, участь у цивільних процесуальних правовідносинах потребує наявності в суб'єкта не лише правоздатності, а й здатності своїми діями набувати для себе цивільні процесуальні права, створювати для себе цивільні процесуальні обов'язки, тобто дієздатності. А отже, виділення окремих елементів цивільної процесуальної правосуб'єктності як передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин не є доцільним, а саму цивільну процесуальну правосуб'єктність у цьому контексті варто розглядати в єдності її елементів.

Такі самі передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин виділяє й О.М. Єфімов: 1) норми цивільного процесуального права; 2) процесуальна правоздатність або процесуальна правосуб'єктність; 3) юридичні процесуальні факти [3, с. 33]. При цьому звернемо увагу на те, що дослідник використовує вираз «процесуальна правоздатність або процесуальна правосуб'єктність». Така невизначеність є дещо незрозумілою, адже подібне формулювання може скласти хибне враження щодо можливості вибору підстав – або правоздатності, або правосуб'єктності. Однак, урахувавши, що правоздатність є складником правосуб'єктності, розглядати цю передумову в такій формі недоцільно. Більш доцільним є її обмеження виключно категорією цивільної процесуальної правосуб'єктності.

Отже, дійдемо висновку, що сьогодні існує три передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин: 1) юридичні факти, які передбачають дії особи для реалізації її права на звернення до суду з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів; 2) цивільна процесуальна правосуб'єктність; 3) норми цивільного процесуального права. Кожна із зазначених передумов уже частково проаналізована нами в роботі, втім потребує більш детальної наукової уваги.

Отже, юридичні факти як передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин характеризуються такими ознаками: 1) мають процесуальний характер; 2) являють собою дії, які вчиняються суб'єктами цивільно-правового спору; 3) не є передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин дії інших суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, окрім учасників цивільно-правового спору, наприклад, суду.

Цивільна процесуальна правосуб'єктність як передумова виникнення цивільних процесуальних правовідносин є доволі дискусійним питанням, адже до сьогодні науковцями не досягнуто згоди з приводу того, варто вважати її власне передумовою чи для виникнення цивільних процесуальних правовідносин достатньо лише правоздатності особи. Ми схилиємось до того, що передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин є саме цивільна процесуальна правосуб'єктність особи, адже вона включає в себе правоздатність, означає здатність особи бути суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин. Цивільну процесуальну правоздатність громадяни набувають із моменту народження, а для того, щоб активно брати участь у процесі, а саме здійснювати свої права в суді, особа має бути дієздатною, зокрема здатною особисто вчиняти процесуальні дії, які породжують юридичні наслідки для інших суб'єктів і для правовідносин загалом. При цьому цивільна процесуальна правосуб'єктність є специфічною для кожного суб'єкта цивільних процесуальних відносин – для сторін, суду, третіх осіб, свідків тощо. Отже, самої лише цивільної процесуальної правоздатності особи недостатньо, щоб своїми діями по-

роджувати юридичні наслідки в цивільних процесуальних відносинах. У цьому контексті більш доцільно розглядати цивільну процесуальну правоздатність особи як передумову виникнення цивільних процесуальних правовідносин у комплексі із цивільною процесуальною дієздатністю, а також деліктоздатністю, тобто здатністю особи нести цивільно-правову відповідальність за шкоду, заподіяну їй протиправними діями. Іншими словами, для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідною є цивільна процесуальна правосуб'єктність особи.

Отже, цивільна процесуальна правосуб'єктність як передумова виникнення цивільних процесуальних правовідносин характеризується такими ознаками: 1) є найдискусійнішою передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, не виділяється більшістю дослідників; 2) включає цивільну процесуальну правоздатність, дієздатність і деліктоздатність; 3) самої лише цивільної процесуальної правоздатності недостатньо для виникнення цивільних процесуальних правовідносин, адже в такому разі особа не матиме можливості особисто вчиняти процесуальні дії в цивільних процесуальних правовідносинах; 4) цивільна процесуальна правосуб'єктність є специфічною окремо для кожного суб'єкта цивільних процесуальних відносин.

Ще однією передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, як нами встановлено, є норми цивільного процесуального права, передусім Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 № 1618-IV [4]. Так, норма цивільного процесуального права визначає нормативну передумову виникнення цивільних процесуальних правовідносин, адже відсутність правової норми, яка передбачає можливість реалізації особою свого права набути статус учасника цивільних процесуальних правовідносин, або ж існування прямої нормативної заборони участі особи в цивільних процесуальних правовідносинах призводять до унеможливлення виникнення таких правових відносин. Погодимось з А.В. Коваленко, що норми цивільного процесуального права є найважливішою передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин [5, с. 70]. У нормах цивільного процесуального права виражено загальні стандарти поведінки суду та інших учасників цивільного процесу, які відповідають інтересам правосуддя, держави, а також забезпечують ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Такі правила є загальними й спрямованими на врегулювання відносин зі здійсненням правосуддя в цивільних справах. Ще одним показником важливості норм цивільного процесуального права для виникнення цивільних процесуальних правовідносин є те, що ними визначено межі поведінки всіх суб'єктів цивільного процесу. За допомогою норм відбувається фактичне цілеспрямоване поєднання та спрямування дій усіх учасників у спільному для всіх напрямі, пов'язаному з ефективним правосуддям.

Отже, норми цивільного процесуального права як передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин характеризуються такими особливостями: 1) установлюються державою й обов'язково мають існувати до вступу особи в цивільні процесуальні правовідносини; 2) мають загальний характер та поширюються на всіх учасників цивільного процесу; 3) урегулюють суспільні відносини лише у сфері здійснення правосуддя в цивільних справах з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів; 4) їх метою є правильне вирішення цивільних справ, а також спрямування дій учасників правовідносин до спільного досягнення цієї мети.

Отже, передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є наявність певних обставин, існування яких є необхідним для можливості реалізації особою права на звернення до суду з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Такі передумови є неоднорідними, втім їх існування повинне мати комплексний характер. Тобто відсутність будь-якої з передумов унеможливило б вступ особи в цивільні процесуальні правовідносини. Аналіз наукової літератури та цивільного процесуального законодавства засвідчив, що передумовами виникнення цивільних процесуальних правовідносин є такі: 1) юридичні факти, які передбачають дії особи для реалізації її права на звернення до суду з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів; 2) цивільна процесуальна правосуб'єктність; 3) норми цивільного процесуального права. І наш аналіз продемонстрував, що роль кожного із зазначених елементів у цьому контексті є очевидною.

Отже, на підставі цього можемо говорити про такі **особливості передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин**:

1) передумови мають комплексний характер, тому для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідна їх наявність у повному складі;

2) юридичні факти є водночас підставою та передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, утім у контексті виникнення вони мають свою специфіку: щоб особа ре-

алізувала своє право на звернення до суду з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, вона повинна вчинити певні підготовчі процесуальні дії (наприклад, сплатити судовий збір);

3) передумовами цивільних процесуальних правовідносин, окрім юридичних фактів, є цивільна процесуальна правосуб'єктність і норми цивільного процесуального права;

4) визначення цивільної процесуальної правосуб'єктності як передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин є дискусійним для вітчизняної науки питанням, однак дослідження свідчить про те, що для вступу в цивільні процесуальні правовідносини особа має бути не лише правоздатною, а й дієздатною;

5) норми цивільного процесуального права є найважливішою передумовою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, адже відсутність правових норм, що передбачають вступ суб'єкта в цивільні процесуальні правовідносини, унеможливує їх виникнення.

Питання зміни та припинення цивільних процесуальних правовідносин є значно меншою мірою дослідженим у науковій літературі. Раніше в роботі нами вказувалося, що цивільно-процесуальні правовідносини виникають, змінюються та припиняються внаслідок дії юридичних фактів. Це підтверджено в працях окремих вітчизняних авторів. Наприклад, А.Л. Паскар відзначає, що юридичні факти як підстава виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин мають конкретний характер. Вони є індивідуальними для кожного цивільного процесуального правовідношення, становлять прояв норми цивільного процесуального права й цивільної процесуальної правоздатності стосовно конкретної, чітко визначеної життєвої ситуації [6, с. 328–329]. Іншими словами, дослідниця розглядає юридичні факти як вчинки особи, врегульовані нормами права, конкретно спрямовані на виникнення, зміну чи припинення цивільних процесуальних правовідносин. Схожим чином розглядає процедуру виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин А.В. Коваленко, відзначаючи при цьому, що відповідними юридичними фактами, що її спричиняють, є, як правило, процесуальні дії учасників цивільних процесуальних правовідносин (а саме подання заяви, заявлення клопотання, призначення експертизи тощо) [5, с. 73]. Із цією позицією також варто погодитись, з огляду на те що в науковій літературі питання, чи є події підставою виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин, є доволі дискусійним. У цьому контексті вважаємо вдалим приклад А.Л. Паскар, що факт смерті позивача сам по собі не призводить до процесуального правонаступництва [6, с. 330]. У цьому контексті норма статті 55 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 № 1618-IV [4] свідчить про те, що в разі смерті фізичної особи, припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії судового процесу. Тобто особа залучається до цивільно-процесуальних правовідносин у порядку правонаступництва не автоматично, а шляхом прийняття відповідного рішення судом, тобто дії. Це дає змогу зробити висновок, що в цивільних процесуальних правовідносинах події не мають ролі самостійних юридичних фактів, не можуть самостійно впливати на виникнення, зміну і припинення цивільних процесуальних правовідносин. Тобто зміна та припинення цивільних процесуальних правовідносин відбувається шляхом учинення дій суду чи інших учасників процесу у визначеному порядку, передбаченому цивільним процесуальним законодавством.

Отже, цивільні процесуальні правовідносини змінюються та припиняються на підставі юридичних фактів. При цьому, на відміну від виникнення таких правових відносин, підставою для цього може бути як дія, так і подія. Чинним цивільним процесуальним законодавством урегульовано здійснення широкого спектру юридичних фактів, що можуть мати вплив на цивільні процесуальні правовідносини, – від подання сторонами клопотань до укладення ними мирової угоди.

Отже, виділимо такі **особливості підстав зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин:**

- 1) за своєю сутністю є юридичними фактами;
- 2) юридичні факти становлять вчинки суб'єктів правовідносин, пов'язані з їхнім волевиявленням щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів або ж їхньою бездіяльністю;
- 3) чинне цивільне процесуальне законодавство передбачає масштабну кількість юридичних фактів, які можуть мати вплив на цивільні процесуальні правовідносини – від подання сторонами клопотань до укладення ними мирової угоди.

Висновки. Отже, дослідивши підстави й передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміни та припинення, можемо резюмувати, що цей інститут характеризується величезною кількістю теоретичних проблем і прогалин. Насамперед лише окремі його елементи представлені належним чином у науковій літературі. Деякі дослідники плутають поняття підстав і передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин; підстави та передумови можуть досліджуватись окремо, як самостійні категорії, і при цьому всі інші елементи цього інституту можуть не вивчатись узагалі; низка праць узагалі не містить аналіз підстав зміни та припинення цивільних процесуальних правовідносин; деякі питання, на кшталт зарахування цивільної процесуальної правосуб'єктності до передумов виникнення цивільних процесуальних правовідносин, є гостро дискусійними тощо. Наявність такої кількості теоретичних проблем підтвердила актуальність звернення до аналізу цього питання. Дослідження продемонструвало, що цивільні процесуальні правовідносини сьогодні виникають, змінюються та припиняються на підставі юридичних фактів. При цьому якщо для їх виникнення необхідна воля суб'єкта, то зміна правовідносин може відбуватись і внаслідок їхньої бездіяльності. У цьому контексті ключову роль відіграють передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, адже за їх відсутності втрачають актуальність підстави для виникнення. Тому розвиток цивільних процесуальних правовідносин безпосередньо залежить від кожної з розглянутих нами в роботі категорій. Підстави й передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміни та припинення забезпечують проходження ними циклу свого існування, наслідком якого є справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів.

Список використаних джерел:

1. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.
2. Кілічава Т.М. Цивільне процесуальне право: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 352 с.
3. Єфімов О.М. Цивільні процесуальні правовідносини та передумови їх виникнення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 32 (2). С. 32–35.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
5. Цивільний процес (загальна частина): навчальний посібник / кол. авт.; кер. авт. кол. к. ю. н., доц. А.В. Коваленко. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 192 с.
6. Теоретичні проблеми цивільного процесуального права: підручник / М.М. Ясинок, М.П. Курило, О.В. Кіріяк, О.О. Кармаза, С.І. Запара та ін.; за заг. ред. д. ю. н., професора М.М. Ясинка. Київ: Алерта, 2016. 890 с.